

УДК 364.3

Стожок Л.Г.

кандидат економічних наук,
здобувач кафедри управління персоналом та економіки праці
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ ЯК ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ

THE ESSENCE OF SOCIAL INSURANCE AS AN ECONOMIC CATEGORY

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена визначенню сутності соціального страхування. Проаналізовано наукові підходи до характеристики поняття «соціальне страхування». Розкрито сутність соціального страхування як економічної категорії. Досліджено та структуровано функції соціального страхування як системи захисту населення, що працює, від соціальних ризиків. Обґрунтовано висновок про те, що соціальне страхування з метою забезпечення ефективної реалізації покладених функцій повинно функціонувати як інститут, як система та як механізм соціального захисту від соціальних ризиків.

Ключові слова: страхування, соціальне страхування, функції соціального страхування, завдання соціального страхування.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена определению сущности социального страхования. Проанализированы научные подходы к характеристике понятия «социальное страхование». Раскрыта сущность социального страхования как экономической категории. Исследованы и структурированы функции социального страхования как системы защиты работающего населения от социальных рисков. Обоснован вывод о том, что социальное страхование с целью обеспечения эффективной реализации возложенных функций должно функционировать как институт, как система и как механизм социальной защиты от социальных рисков.

Ключевые слова: страхование, социальное страхование, функции социального страхования, задачи социального страхования.

ANNOTATION

The article is devoted to definition of the essence of social insurance. The scientific approaches to the characterization of the concept of «social insurance» are analyzed. The essence of social insurance as an economic category is disclosed. The functions of social insurance as a system of protection of the working population from social risks are investigated and structured. It is substantiated that social insurance should act as an institution, as a system and as a mechanism of the system of social protection against social risks in order to ensure the effective implementation of the assigned functions.

Keywords: insurance, social, social insurance, functions of social insurance, objectives of social insurance.

Постановка проблеми. Соціально-економічне та політичне становище в країні ось уже тривалий час є нестійким і характеризується стихійним пошуком динамічної рівноваги між реформаторськими змінами, з одного боку, і загостренням соціальної напруги – з іншого. Феноменом українських реалій є той факт, що економічно активне населення, продаючи свою робочу силу на ринку праці, не в змозі захиститися від таких явищ, як безробіття, зниження рівня життя, невідповідність розміру допомоги у разі непрацездатності та старості реальним потребам. Заробітна плата, що переважно є основним джерелом фінансового

забезпечення осіб, що працюють, не може гарантувати соціальну стабільність, оскільки існує пряма залежність досягнутого рівня матеріального забезпечення від розміру заробітку. Зазначимо, що саме ризик втрати заробітку і є основою функціонування соціального страхування як форми соціального захисту економічно активного населення. Відповідно, головним завданням соціального страхування є не лише захист населення, що працює, від соціальних ризиків, а і створення правових, економічних умов для забезпечення матеріального благополуччя у майбутньому. Змушені однак констатувати, що чинна система соціального страхування лише частково виконує покладені на неї завдання. Сформовані ще в радянський період програми соціального захисту економічно активного населення вже неспроможні компенсувати наслідки політичної та соціально-економічної кризи. Відповідно, виникла потреба перегляду змістовності програм з урахуванням зниження рівня життя населення, збільшення кількості осіб, які потребують допомоги та підтримки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання теоретичних та методологічних аспектів функціонування системи соціального страхування досліджуються багатьма як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. Теоретичні та прикладні проблеми функціонування системи соціального страхування, а також основні стратегічні напрями реформування цієї системи досліджуються вітчизняними науковцями [1] Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України. Страхові принципи функціонування соціального страхування обґрунтовуються О.П. Ковалем, В.І. Надрагою. О.П. Коваль [2, с. 8] аналізує термінологічне визначення страхового принципу в системі соціального страхування, «необхідними та достатніми ознаками якого є платність, солідарність та еквівалентність відшкодування», розкриває значення соціального страхування як інституту захисту від соціальних ризиків. В.І. Надрага [3], досліджуючи соціальне страхування як форму соціального захисту від соціальних ризиків, зазначає, що за змістом система соціального страхування не є страховою і потребує вдосконалення, зокрема, механізм надання застрахованим особам матеріального забезпечення та соціальних послуг.

Крім того, теоретико-методологічні аспекти функціонування системи соціального страхування реалізуються у працях таких зарубіжних учених, як Ю.А. Косарев [4], О.В. Нікішіна [5], В.Д. Роїк [6], Ю.А. Акімова [7], М.Ю. Федорова [8], Г.І. Андрущенко [9].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на актуальність серед соціально-економічних проблем, ця проблема є найменш досліджуваною, оскільки розглядається у контексті з іншими. Крім того, в Україні відсутня ефективна концепція соціального захисту економічно активного населення протягом усього життя, яка б охоплювала соціальне страхування, у тому числі пенсійне та медичне. Формування конкурентоспроможної моделі соціального захисту населення, що працює, потребує перегляду як понятійного апарату, так і методологічних складників функціонування цього напрямку соціальної політики.

Метою статті є теоретичне розкриття сутності соціального страхування як економічної категорії, систематизація визначення поняття «соціальне страхування», висвітлення функцій соціального страхування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Неадекватність сучасної моделі соціального захисту населення не викликає сумніву і потребує більш ретельного дослідження з урахуванням реальності соціально-економічного розвитку країни та адаптації до європейських стандартів. Аналіз виконання покладених на державу соціальних функцій засвідчує той факт, що держава не в змозі забезпечити належне функціонування соціальної політики. Остання потребує набагато більше, ніж економічна спроможність держави. Але не відкидаємо думку і про те, що неспроможність покривати соціальні витрати посилюється неефективністю чинної системи соціального захисту, тобто відсутністю ефективного механізму можливостей реалізації конституційно закріплених соціальних прав, а також затяжністю проведення соціально-економічних реформ. Соціальна держава за допомогою влади зобов'язана підтримувати рівність у правах для всіх класів, а також сприяти економічному та суспільному прогресу всіх громадян [10]. Погоджуємося [11, с. 78], що для сприяння розвитку та самореалізації особистості держава повинна виконувати такі функції, як гарантування, яка передбачає надання конституційно закріплених гарантій; обмежувальна, яка передбачає регулювання економіки, обмеження монополізації, регламентацію трудових відносин, концентрацію коштів на соціальні програми і потреби; забезпечувальна, що передбачає вирішення завдань соціального забезпечення та соціального страхування. Крім того, держава має займатися регулюванням трудових відносин, розробляти і проводити економічну політику підтримки різних видів зайнятості та діяльності. Отже, головним завданням соціальної держави є захист своїх громадян, забезпечення їм розвитку та гідного рівня життя.

Важливим елементом соціального захисту економічно активного населення є соціальне страхування, головним завданням якого є захист від соціальних ризиків – втрати заробітної плати (доходів), втрати працездатності, втрати місця роботи та тимчасової непрацездатності. Характеризуючи термін «страхування», варто наголосити, що коренем слова «insurance» (страхування) є слово «sure» (бути впевненим). Відповідно до цього страхування – це не страх перед чимось, а впевненість у майбутньому. Соціальний (від лат. socialis) означає суспільний, пов'язаний із життям і відносинами людей у суспільстві. Це свідчить не лише про соціальний розвиток людини, а й про її орієнтацію на соціальні цінності, норми і правила середовища життєдіяльності, в якому людина проживає і реалізується як особистість [12, с. 8]. Не можемо заперечити [13, с. 24], що це поняття не є науковим, а лише є доповненням до характеристики, визначення змістовності таких понять, як «соціальна держава», «соціальна політика», «соціальна система» та інші.

У вітчизняній і зарубіжній літературі існує диференційний підхід до визначення поняття «соціальне страхування». О.П. Коваль [14, с. 94] розглядає соціальне страхування як організаційно-економічний інститут захисту громадян від соціальних ризиків, що функціонує за страховим принципом, а систему соціального страхування – як сукупність інституцій та відносин, що забезпечують захист громадян від соціальних ризиків на засадах платності, солідарності та еквівалентності відшкодування. Науковець зазначає, що соціальне страхування є «винятково економічним інститутом, оскільки його об'єктом є майнові інтереси громадян, а механізми реалізації повинні базуватися на актуарному підході». Ця позиція, на думку автора статті, є дискусійною, оскільки соціальне страхування є також і соціальним інститутом, бо передбачає надання соціального захисту працюючому населенню від соціальних ризиків, забезпечуючи таким чином реалізацію конституційно закріплених прав. Як інститут соціального захисту, заснований на соціально-страхових відносинах, що забезпечує управління суспільними соціальними ризиками за допомогою механізму перерозподілу коштів, зібраних на ці цілі й акумульованих у спеціалізованих автономних страхових фондах, розглядає соціальне страхування О.В. Нікішіна [5]. Відомий зарубіжний дослідник проблем функціонування системи соціального страхування В.Д. Роїк зазначає, що в умовах ринкової економіки соціальне страхування є основним інститутом соціального захисту, головним завданням якого є забезпечення конституційного права економічно активних громадян на матеріальне забезпечення у старості, у разі хвороби, повної чи часткової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття [6, с. 18]. Погоджуємося з ученим, що це система послаблення

і компенсації наслідків соціального ризику від певної небезпеки, пов'язаної зі втратою заробітної плати найманими працівниками [15, с. 16]. Ю.А. Акімова соціальне страхування розглядає як встановлену, контрольовану і гарантовану систему забезпечення, підтримки людей похилого віку, непрацездатних за рахунок державного страхового фонду, а також колективних і приватних страхових фондів [7, с. 918]. Зазначаємо, що такий підхід до визначення не можна вважати коректним, оскільки особливості визначення не виокремлюють соціальне страхування із системи соціального захисту.

Відомий фахівець у сфері соціального страхування початку ХХ ст. Н.А. Вігдорчик, досліджуючи природу соціального страхування, визначає його як інститут збереження життєвого рівня працівників від ризиків його втрати, зазначаючи, що, «якщо завданням соціального страхування є забезпечення у разі соціальної потреби, то керівним принципом цього інституту повинен бути намір зберегти життєвий рівень працюючого населення у всіх ситуаціях потреби» [16, с. 29].

Як відносно самостійну та самоврядну систему захисту економічно активного населення від соціальних ризиків та як важливий інституціональний елемент громадського суспільства розглядає соціальне страхування М.Ю. Федорова. Погоджуємося, що розвиток таких ознак соціального страхування, як участь застрахованих в управлінні системою, автономність фінансового джерела і високий рівень забезпечення, у перспективі дасть можливість розвинути громадське суспільство, яке стане соціальною основою правової держави [8, с. 119].

З огляду на сутність соціального страхування, яка полягає у зменшенні і компенсації ризику матеріальних втрат шляхом розподілу його негативних наслідків у часі та між суб'єктами системи, Г.І. Андрющенко соціальне страхування розглядає як форму соціального захисту населення від різних соціальних ризиків шляхом колективної солідарності відшкодування збитку [9, с. 16]

Дефініція соціального страхування як форми захисту від соціальних ризиків має місце і у працях В.І. Надраги, воно поширюється на економічно активне населення, тобто на осіб, які мають трудові доходи, що є підґрунтям для нарахування страхових внесків. В.І. Надрага вважає, що оскільки в системі соціального страхування компенсуються лише легальні доходи від трудової діяльності, вона може розглядатися як важливий елемент механізму стимулювання трудової і підприємницької активності громадян [3, с. 103], як форма своєрідної організаційно-фінансової системи, діяльність якої спрямована на захист від соціальних ризиків втрати доходу або необхідності оплати певних послуг чи інших видатків, пов'язаних зі втратою здоров'я, працездатності або настанням безробіття за рахунок спеціальних фондів [17].

Узагальнення зазначеного дає можливість акцентувати увагу на тому, що вчені і науковці, які досліджують функціонування системи соціального страхування у сучасних умовах, об'єднуються у ствердженні того, що незалежно від того, як досліджувати соціальне страхування (як інститут, як форму, як механізм, як систему), головне його призначення полягає у соціальному захисті працездатного населення від соціальних ризиків протягом усього життєвого періоду з метою забезпечення життєдіяльності, необхідного рівня життя і найголовніше – реалізації конституційно закріплених прав людей.

Аналізуючи сутність соціального страхування як економічної категорії, варто зазначити, що категорія – це поняття, що відображає властивості явищ матеріального світу та зв'язки між ними [18, с. 53]. Категорії є організаторами знань та орієнтирами у термінах і поняттях [19, с. 39]. На основі системи категорій відбувається формування понятійного апарату. Кожна категорія є одночасно поняттям, але не кожне поняття може бути категорією [20]. Незважаючи на те, що і категорія, і поняття є «зброєю пізнання», функції у них різні. Головним призначенням поняття є розкриття не лише зовнішніх особливостей об'єкта, а і внутрішніх закономірностей його функціонування. А в категорії розкриття змісту об'єкта не є ціллю, оскільки головним призначення є організація процесу пізнання, виявлення ключових моментів цього процесу [21]. Отже, категорія, виконуючи аналітичну функцію, має практичну ціль: вона розподіляє, класифікує, тоді як поняття використовує цю функцію як старт. Усе наведене вище дає підстави стверджувати, що в теоретичному ракурсі соціальне страхування необхідно розглядати саме як категорію.

На думку автора, соціальне страхування як економічна категорія являє собою систему соціально-трудова відносин, яка містить сукупність форм і методів формування цільових фондів із метою покриття збитків і надання допомоги застрахованим громадянам та членам їхніх сімей у разі настання відповідних соціальних ризиків. Нагадаємо, що головним призначенням соціального страхування є забезпечення реалізації конституційно закріплених прав економічно активних громадян на матеріальне забезпечення у разі повної чи часткової втрати працездатності, у разі хвороби, безробіття, старості, втрати годувальника. Вищезазначене дає підстави стверджувати, що соціальне страхування функціонує і як інститут, і як форма, і як механізм соціального захисту економічно активного населення.

Аналіз наукових підходів до визначення поняття «соціальне страхування» свідчить про відсутність єдиного механізму формування організаційної структури соціального страхування. При цьому акцентуємо увагу на тому, що система соціального страхування передбачає

наявність суб'єктів – держави, роботодавців, профспілок, найманих працівників, цільових фондів, страхових компаній, закладів, які здійснюють надання соціальних послуг, які, незважаючи на виконання конкретно покладених на них функцій в обов'язковому порядку, взаємодіють між собою. Всі суб'єкти у своїй діяльності керуються Законом «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», а також різними підзаконними і нормативними актами, які не суперечать цьому закону. Можна стверджувати, що рівень розвитку соціального страхування як соціального інституту залежить від ефективності діяльності зазначених суб'єктів.

Національна модель соціального страхування функціонує за принципом солідарності і передбачає трансфертні платежі протягом життя людини. Як свідчить аналіз, чинна система соціального страхування повинна насамперед забезпечувати фінансову спроможність реалізації покладених на неї функцій, які висвітлюють суспільне значення цієї категорії та розкривають економічну сутність соціального страхування.

Варто наголосити на тому, що перед тим як характеризувати функції соціального страхування, варто зробити розмежування між функціями і завданнями соціального страхування. Так, у перекладі з латинської (*functio*) функція – це виконання, діяльність, обов'язок. У філософському трактуванні функція – «це внутрішнє проявлення властивостей будь-якого об'єкта в системі відносин» [22, с. 783]. Політична економія визначає функцію як конкретну форму прояву сутності [23, с. 27]. На думку автора, під функціями соціального страхування варто розуміти потреби, обов'язки та напрями діяльності відповідно до правових та моральних вказівок з урахуванням цілей, завдань і його соціального призначення. Таким чином, функції – це діяльність із забезпечення соціального захисту працюючого населення від соціальних ризиків.

Ціллю соціального страхування є зниження рівня соціального ризику для працюючого населення, а також компенсація у разі настання страхового випадку. Ціль досягається шляхом реалізації поставлених задач. Тлумачний словник української мови характеризує задачу як завдання [24, с. 103]. Аналіз наукових робіт засвідчив той факт, що завдання соціального страхування не є актуальним напрямом досліджень, не визначені конкретно вони і на законодавчому рівні. Можна стверджувати, що завдання формуються під час реалізації механізму забезпечення соціального захисту працюючого населення від соціальних ризиків. Виходячи з сутності соціального страхування, на думку автора, до основних завдань соціального страхування можна віднести матеріальну підтримку працівників та членів їх сімей у разі втрати працездатності, годувальника, безробіття, старості; забезпечення збереження і відновлення здоров'я працюючих, профілактику професійного захворювання

і виробничого травматизму. Зазначене свідчить про те, що соціальне страхування забезпечує реалізацію соціальних прав працівників; отримання соціальних гарантій щодо доходів; недопущення масового безробіття, зниження рівня та якості життя.

Акцентуємо увагу на тому, що функції відповідають економічній сутності соціального страхування. А з огляду на те, що соціальне страхування бере участь у відтворенні робочої сили, у підтримці необхідного рівня життя населення протягом усього життєвого періоду, зменшує соціальну нерівність, пом'якшує соціальну напругу, можна стверджувати, що покладені на цю систему функції є фактором соціально-економічної безпеки у суспільстві.

Як показав аналіз наукових джерел, множинність розуміння сутності соціального страхування зумовлює необхідність структуривання функцій, покладених на соціальне страхування. Ю.А. Косарев зазначає, що основними функціями соціального страхування є гарантування соціального захисту в галузі соціального страхування, надання необхідної цільової допомоги найбільш соціально вразливим верствам населення у межах соціальної допомоги, обґрунтування основних видів соціального страхування, визначення мінімальних норм соціального захисту у разі втрати працездатності, визначення основних джерел фінансових надходжень до фондів соціального страхування [25, с. 282-283]. Варто наголосити на тому, що ці функції поєднують у собі як соціальне страхування, так і соціальне забезпечення, що, на думку автора статті, лише ускладнює функціональність системи соціального страхування з урахуванням страхового принципу та солідарності.

Нікішіна О.В виокремлює гарантійну, економічну та регламентуючу функцію. Крім того, зазначає (враховуючи те, що головною ціллю соціального страхування є компенсація втрати трудового доходу в результаті настання відповідного соціального ризику), що основною функцією соціального страхування є захист відтворення людини [5].

Вітчизняний фахівець досліджуваної проблематики Надрага В.І. акцентує увагу на тому, що основною функцією соціального страхування є компенсаційна, яка полягає у відшкодуванні страховальником завданих збитків. Не менш важливою є превентивна та контрольна функції [17, с. 148], що дають можливість не лише здійснювати профілактичні заходи, а й реалізувати цільову спрямованість соціального страхування.

Висновки. Проаналізувавши сутність соціального страхування як економічної категорії, варто зауважити, що незважаючи на маломасштабність досліджуваної проблематики, в науковому середовищі існує різноманіття підходів як до визначення самого поняття «соціальне страхування», так і до визначення його функцій. Утім, необхідно зазначити, що соціальне страхування як система захисту працюючого населення

є результатом розвитку соціально-трудова відносин та інструментом мінімізації соціальних ризиків протягом всього життя. З урахуванням результатів аналізу сутності соціального страхування правомірно стверджувати, що сучасна система соціального страхування повинна виконувати наступні функції: захисну, перерозподільну, попереджувальну, заощаджувальну, компенсуючу, відтворювальну та стабілізуючу.

Очевидним є те, що неможливо ліквідувати соціальну нерівність серед населення, але знизити її гостроту, довести до допустимого рівня, який би давав можливість безпечно існувати і гідно розвиватися громадянам, держава зобов'язана. Враховуючи, що категорія «соціальне страхування» пов'язана з категорією «рівень життя», головним напрямком соціальної політики повинно бути регулювання доходів населення.

Для ефективного функціонування соціального страхування як економічної категорії необхідно забезпечити соціальний діалог між суб'єктами інституту соціального страхування: державою, роботодавцями, профспілками, найманими працівниками і самозайнятими. Не менш важливим є формування механізму взаємодії соціальної допомоги і соціального страхування з метою забезпечення соціальної справедливості. Ще раз нагадаємо, що головною ціллю соціального страхування є захист працюючого населення від соціальних ризиків, а соціальної допомоги – підтримка соціально вразливих верств населення. Крім того, необхідно посилити відповідальність держави саме як суб'єкта системи соціального страхування; роботодавців не лише в системі соціального захисту працівників, а й при втраті працездатності, робочого місця, виході на пенсію; працівників за своє здоров'я, забезпечення матеріального благополуччя.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Національна система загальнообов'язкового державного соціального страхування: сучасні проблеми та стратегія розвитку. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, 2005. – 188 с.
2. Коваль О.П. Модернізація системи соціального страхування в Україні. Аналіт. доп. / О.П. Коваль. – К.: НІСД, 2014. – 38 с.
3. Надрага В.І. Соціальне страхування в системі регулювання соціальних ризиків / В.І. Надрага // Вісник економічної науки України. – 2014. – № 2. – С. 99-103.
4. Косарев Ю.А. Социальное страхование в России: на пути к реформам / Ю. Косарев. – М.: Моск. рабочий, 1998. – 199 с.
5. Никишина О.В. Социальное страхование в современной России: социологический анализ институциональных форм: Автореф. дис... кан. соц. наук: 22.00.04. / ФГОУ ВПО «Южный федеральный университет» г. Ростов-на-Дону / О.В. Никишина. – 2008. – 27 с.
6. Роик В.Д. Экономика, финансы и право социального страхования: Институты и страховые механизмы / В.Д. Роик. – М.: Альпина Паблишер, 2013. – 257 с.
7. Российская энциклопедия социальной работы / Под общ. ред. д.и.н., проф. Е.И. Холостовой. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2016. – 1032 с.
8. Федорова М.Ю. Социальное страхование как институциональный элемент гражданского общества [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.unn.ru/pages/e-library/vestnik/99990195_West_pravo_2002_1\(5\)/B_14.pdf](http://www.unn.ru/pages/e-library/vestnik/99990195_West_pravo_2002_1(5)/B_14.pdf) – Назва з екрану. – Дата звернення: 03.03.2017.
9. Андрищенко Г.И. Модернизация сферы социального страхования в Российской Федерации: Автореф. дис... док. экон. наук: 08.00.10 / ГОУ ВПО «Российский государственный социальный университет» / Г.И. Андрищенко – Москва, 2012. – 55 с.
10. Милецкий В.П. Социальное государство: эволюция идей, сущность и перспективы становления в современной России // Политические процессы в России в сравнительном измерении / под ред. М.А. Василика, Л.В. Сморгунова. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1997. – С. 82.
11. Кочеткова Л.Н. Теория социального государства Лоренца фон Штейна / Л.Н. Кочеткова // Философия и общество. 2008. № 3. С.69-79. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.socionauki.ru/journal/files/fio/2008_3/teoriya_gosudarstva.pdf – Назва з екрану. – Дата звернення: 05.07.2017.
12. Мардахаев Л.В. Социальная педагогика: Учебник / Л.В. Мардахаев. – М.: Гардарики, 2005. – 269 с.
13. Волков Ю.Е. Базисные понятия и логика социологической парадигмы / Ю.Е. Волков // Социологические исследования. – 1997. – № 1. – С. 22-33.
14. Коваль О.П. Страховий принцип як домінанта соціального страхування / О.П. Коваль // Стратегічні пріоритети – 2014 р. – № 1 (30). – С. 91-95.
15. Роик В.Д. Социальное страхование: учебник и практикум для академического бакалаврата / В.Д. Роик. – М.: Издательство Юрайт, 2014. – 509 с.
16. Вигдорчик Н.А. Социальное страхование в общедоступном изложении / Н.А. Вигдорчик. – М.: Вопросы труда, 1927. – 190 с.
17. Надрага В.І. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування як механізм компенсації соціальних ризиків / В.І. Надрага // Демографія та соціальна економіка. – 2014. – № 1 (21). – С. 145-157.
18. Энциклопедический Словарь. Гл. ред. Б.А. Введенский. Изд-во – «Большая Советская Энциклопедия». – М., 1954, Т. 2.
19. Петровский А.В., Ярошевский М.Г. Основы теоретической психологии / А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 528 с.
20. Тощенко Ж.Т. О понятийном аппарате социологии / Ж.Т. Тощенко. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ecsocman.hse.ru/data/296/705/1217/001.TOSHCHENKO.pdf> – Назва з екрану. – Дата звернення: 10.07.2017.
21. Автономов А.С. Методология. Системность как свойство категорий конституционного права [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ecsocman.hse.ru/data/2011/01/11/1214867426/Avtonomo.pdf> – Назва з екрану. – Дата звернення: 10.07.2017.
22. Новейший философский словарь / Сост. А.А. Грицанов. – Мн.: Изд. В.М. Скакун, 1998. – 896 с.
23. Башнянин Г.І., Лазур П.Ю., Медведев В.С. Політична економія / Г.І. Башнянин, П.Ю. Лазур, В.С. Медвед. – К.: Ніка-Центр: Ельга, 2000. – 516 с.
24. Білодід І.К., Бурячок А.А. та ін. Словник української мови: в 11 томах. Том 03 / І.К. Білодід, А.А. Бурячок. – К.: Наук. думка, 1972. – 744 с.

25. Косарев Ю.А. Концептуальные модели государственного социального страхования как формы социальной защиты и национальной безопасности общества в пореформенный

период: Дис... док. соц. наук: 22.00.04 / Институт социально-политических исследований РАН / Ю.А. Косарев – Москва, 1999. – 305 с.